

BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR PROCESAS, KRIMINOLOGIJA

NUSIKALTIMŲ AUKŲ SOCIALINĖ IR TEISINĖ APSAUGA LIETUVOJE: PADĖTIES VERTINIMAS

Dr. Rokas Uscila

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 18
Elektroninis paštas ruscila@yahoo.com

Pateikta 2004 m. gegužės 20 d.

Parengta spausdinti 2004 m. gruodžio 10 d.

Pagrindinės sąvokos: nusikaltimo auka, viktimizacija, pagalba, parama nusikaltimų aukoms.

S a n t r a u k a

Straipsnyje pateikiamas nusikaltimų aukų teisinės ir socialinės padėties 2003–2004 m. vertinimas. Kompleksiškai analizuojami teisės aktai, reglamentuojantys aukos teisinį statusą, atitinkami socialiniai institutai, pateikiama nevyriausybių organizacijų (toliau – NVO) veiklos ir jų įgyvendinamų programų analizė.

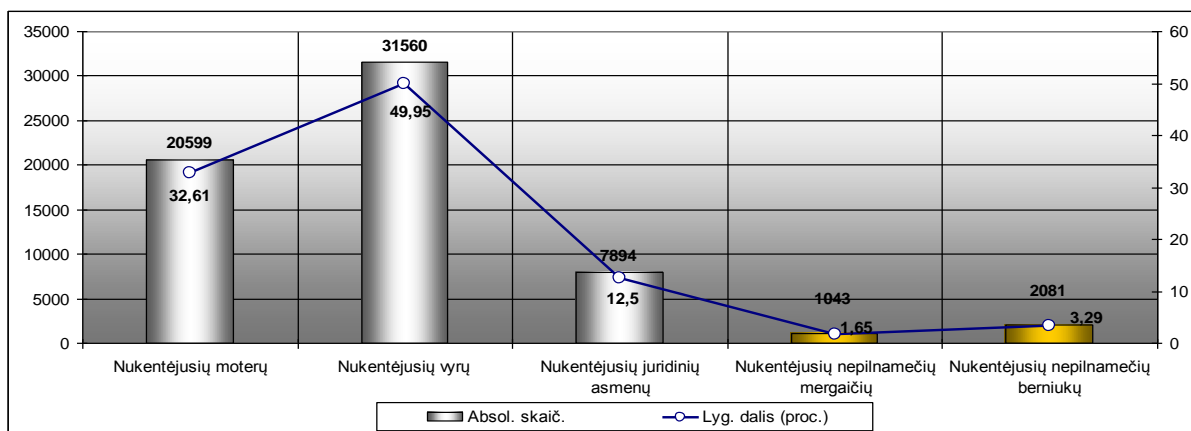
Šio straipsnio tikslas – kompleksiškai nagrinėjant opiausias nusikaltimų aukų problemas Lietuvoje, pateikti galimus jų sprendimo būdus, prioritetines poveikio kryptis.

Straipsnyje nagrinėjamos: situacijos identifikavimo ir įvertinimo, nusikaltimo aukos pripažinimo nukentėjusiuoju, šalių (ar tik aukos) diskrecijos teisės – aukos ir nusikaltėlio konfliktą spręsti susitaikymo būdu, antstolių veiklos, nusikaltimo aukos teisės gauti NVO paramą ir pagalbą, jos teisinių žinių įgyvendinant savo teises ir žiniasklaidos problemos.

Nusikaltimų aukų teisinis statusas, socialinė apsauga tiesiogiai priklauso nuo galiojančių teisės normų, jų veiksmingo taikymo, keliamų uždavinių įgyvendinimo, teisinių santykių reguliavimo kokybės. Tikima, kad 2003 m. įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams, nusikaltimų aukos problemos pradėtos spręsti kiekybiškai ir kokybiškai pažangesnėmis teisinėmis ir socialinėmis priemonėmis. *De jure* suteikiamos galimybės nusikaltimo aukai lygiaverčiai dalyvauti procese, gauti reikiamą teisinę pagalbą ir paramą, tačiau *de facto* nusikaltimų aukų teisinė padėtis mažai pakito, t. y. kol kas bent minimalios apimties kokybiška pagalba realiai neteikiama.

Situacijos identifikavimo ir įvertinimo problema. Naujausių viktimologinių tyrimų duomenimis, per paskutinius dvylika mėnesių nusikaltimų aukomis tapo 12 proc. respondentų, o per penkerius metus – 26 proc. (tyrimas atliktas 2003 spalio mėn. [1, p. 15]; 2003 m. IV ketvirčio duomenimis, Lietuvoje buvo 3450,7 tūkst. gyventojų [2]). Tuo tarpu per 2003 m. gegužės–2004 m. balandžio mėn. laikotarpį Lietuvoje oficialiai registruotos 63 177 nusikaltimų aukos (nukentėjusieji) [3]. Taigi matome, kad viktimizacijos procesai itin latentiški.

1 grafikas. **Nukentėję asmenys 2003 m. gegužės–2004 m. balandžio mėn. (absol. skaič. proc.)**

Įvertinti nusikaltimų aukų padėtį sunkina šios aplinkybės:

Nukentėjusiojo fizinio asmens statistinė kortelė įvesta tik 2003 m. gegužės 1 dieną. Nėra aukų – nėra problemų. Negalime pateikti oficialių duomenų, kurie rodytų, kiek buvo registruota nusikaltimų aukų (nukentėjusiųjų) per 2003 m. ar ankstesnius metus, kaip kito (ar ne) jų skaičius, t. y. kiek ir kokių asmenų patyrė atitinkamus neigiamus poveikius, kokios jų apimtys, dinamika.

Netinkamai organizuojami nusikaltimų aukų (viktimologiniai) tyrimai. Iki 2004 m. Lietuvoje buvo atlikti keli viktimologiniai (viešosios apklausos) tyrimai, kurie paremti užsienio valstybių, tarptautinių organizacijų parengtomis metodikomis. Šių tyrimų atlikimo praktika rodo, kad tenkinami ne Lietuvos, o užsienio užsakovų interesai, metodikos nėra adaptuojamos, gauti tyrimų rezultatai netaikomi įgyvendinant prevencinę veiklą. Egzistuoja primityvus modelis – tyrimas inicijuojamas iš šalies, atsiunčiamos anketos, samdoma organizacija, daromas pažodinis vertimas, atliekamos apklausos, pildomos anketos, vėliau daroma duomenų analizė, kuri neva atspindi tikrąją Lietuvos padėtį.

2004 m. atlikti du viktimologiniai tyrimai, iš esmės dubliuojantys vienas kitą. Tai Seimo Jungtinių Tautų vystymo programos inicijuotas tyrimas „Ar saugi Lietuvos visuomenė?“ (Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą. Apklausas atliko „Vilmorus“) ir Policijos departamento inicijuotas tyrimas „Lietuvos gyventojų apklausa apie policiją“ (apklausas atliko „Baltijos tyrimai“). Iš pavadinimų atrodytų, kad tai skirtingi tyrimai, tačiau juose vertinama viktimizacijos procesų identifikavimo, lygio nustatymo problematika. Tai rodo, kaip neapdairiai švaistomi pinigai, kurie gali būti panaudoti tikslingai tęstiniams tyrimams, kurie leistų pateikti argumentuotas ir patikimas išvadas. Lietuvoje atliekami viktimologiniai tyrimai pasižymi savo „unikaliomis“ metodologijomis, todėl jų rezultatus sugretinti yra itin sunku.

Paminėtina ir tai, kad Lietuvoje yra atlikta ir „rūšinių“ (specialių), t. y. pavienių rūšių aukų identifikavimo, jų viktimizacijos procesų padarinių nustatymo, pvz., šeiminio smurto aukų, vaikų, viktimologinių tyrimų.

Netinkamas požiūris į viešą informaciją ir jos pateikimą. Teisėsaugos institucijos, turinčios duomenų apie nusikaltimų, kitų teisės pažeidimų aukas, vangiai dalijasi turima informacija su visuomene. Negalima teigti, kad informacija visuomenei neprieinama ar nepateikiama, tačiau jos pateikimo būdas ir forma netinkami, pavieniams asmenims nesuprantami. Ataskaitos orientuotos į teisėsaugos, kitų institucijų, organizacijų poreikius. Būtina rengti ir pateikti trumpas, informatyvias ataskaitas. Žmogus neturi spėlioti, ar saugu jo aplinkoje, kaip dirba policija, kitos teisėsaugos institucijos.

Paminėtina ir tai, kad nesant reikiamos informacijos apie nusikaltimų aukas, neįmanoma arba sunku, pvz., a) nustatyti tapimo nusikaltimo auka socialinius (viktimizacijos) procesus, faktinį viktimizacijos lygį, jų padarinius; b) laiku įdiegti prevencijos priemonės, kai pavėluotai gaunama informacija apie konkrečias nusikaltimų, pavyzdžiui, prekybos

žmonėmis, aukas, ir tik tada dažniausiai teigiama, kad skubiai reikia prevencinių programų, kurios, kaip rodo praktika, yra pavėluotos ir neveiksmingos.

Šiuo metu Lietuvoje nėra patikimo informacinio šaltinio, pateikiančio objektyvią viktimizacijos procesų spartą ir apimtį. Viktimologinių tyrimų duomenys sudarytų prielaidas identifikuoti objektyvius bei subjektyvius kriminogeninius ir viktimogeninius veiksnius. Būtinai kompleksinis nusikalstamumo veiksnių įvertinimas, remiantis skirtingais duomenų šaltiniais, t. y. tiek oficialios statistikos, tiek viktimologinių tyrimų. Viktimologinių tyrimų duomenys užpildytų spragą, kuri egzistuoja vertinant nusikalstamumo lygio pokyčius, intensyvumą ir kita.

Paminėtina ir tai, kad įvairaus lygio tarptautiniuose teisės normų aktuose viktimologiniai tyrinėjimai minimi kaip viena iš prioritetinių kryptų atliekant socialinės padėties diagnostiką. Pabrėžtina, kad atitinkamos rekomendacijos jau pateiktos daugiau nei prieš dešimtmetį, pvz., Europos Tarybos 1987 m. rekomendacija Nr. 19 „Dėl nusikaltimų prevencijos organizavimo“, kur nurodoma, kad Europos Taryba valstybėms narėms rekomenduoja vietiniu ir regioniniu lygmeniu rinkti patikimus duomenis apie viktimizacijos procesus, didesnės rizikos asmenis ir kt. [4].

Nusikaltimo aukos pripažinimo nukentėjusiuoju problema. Nusikaltimo auka baudžiamajame procese egzistuoja tik kaip „nukentėjusysis“, o jos teisių, teisėtų interesų užtikrinimas, poreikių tenkinimas tiesiogiai siejamas su proceso dalyvio teisiniu statusu. Tik priėmus atitinkamą sprendimą ir surašius procesinį dokumentą yra konstatuojama, kad nusikaltimo auka turi visas įstatymuose nurodytas teises. Taigi neatlikus šių veiksmų iš esmės prarandamas nusikaltimo aukos efektyvios teisinės apsaugos pagrindas.

Susiduriama su problema, kad auka būtų laiku pripažinta nukentėjusiuoju. Kai pripažinimo klausimas nepagrįstai vilkinamas, atidėliojamas, auka negali užimti aktyvios (proceso dalyvio) pozicijos, t. y. laiku, neatidėliotinai ginti savo teises. Painiavos sukėlė nauji baudžiamieji įstatymai, kuriuose nenurodoma, per kokį terminą auka turi būti pripažinta nukentėjusiuoju. Įstatymas įtvirtina neatidėliotiną aukos pripažinimą nukentėjusiuoju, kai būtina nedelsiant patikrinti pateiktus duomenis ir imtis atitinkamų veiksmų siekiant pašalinti ar sumažinti nusikaltimo padarinius. Taigi būtina keisti ydingai besiformuojančią iktisminio tyrimo praktiką, vilkinant asmenų pripažinimą nukentėjusiais, būtina nuoseklesnę minėtųjų pareigūnų kontrolę.

2004 m. gyventojų apklausų duomenimis, viena iš pagrindinių nesikreipimo į policiją priežasčių – neapsitikėjimas. 63 proc. apklaustųjų atsakė visiškai nepasitikintys arba nepasitikintys policija. Kita priežastis – blogai vertinamas pareigūnų darbas: 47 proc. į policiją besikreipusių nukentėjusiųjų pareigūnų darbą įvertino blogai, o 16 proc. – labai blogai. Labai gerai pareigūnų darbą įvertino tik 5 proc. apklaustųjų nukentėjusiųjų [5].

Taip pat paminėtina – **nusikaltusiojo ir nusikaltimo aukos teisių ir pareigų pusiausvyros problema.** Kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, tačiau baudžiamasis procesas, bylos tyrimas yra grindžiamas šalių rungimosi principu. Baudžiamųjų įstatymų analizė parodė, kad nusikaltusiam asmeniui suteikiamos platesnės procesinės teisės nei nusikaltimo aukai, pvz., nusikaltusiajam neretai atstovauja profesionalūs advokatai, o aukai lieka tik menkos galimybės gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Tas pats pasakytina apie pavienių procesinių veiksmų atlikimą, supažindinimą su gautais rezultatais bei galimybę juos apskųsti.

Toliau pateikiamos sunkiausiai įgyvendinamos nusikaltimų aukų teisės.

Teisė būti supažindintam su savo teisėmis ir pareigomis. Lietuvoje nusikaltimų aukos nežino savo teisių, jų realizavimo galimybių, apie jas neinformuojamos, nesuteikiamos teisinio pobūdžio konsultacijos, bet pabrėžiamos jų pareigos baudžiamojo proceso metu, t. y. jos privalo atvykti šaukiamos, negali atsisakyti duoti parodymus, prisiekti. Nusikaltimų aukų (viktimologiniai) tyrimai rodo, kad nusikaltimų aukos nežino savo teisių. Vos 5,7 proc. nukentėjusiųjų teigė, jog prieš tapdami nusikaltimo auka, žinojo savo teises, 38,2 proc. – kad žinojo dalį jų. Be to, net 63,6 proc. apklaustųjų aukų negavo būtinos teisinės pagalbos teisėsaugos institucijoje [6, p. 146–147].

Įstatymas aiškiai nurodo, kad teisėjas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo ne tik išaiškinti aukos procesines teises, bet ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti, tačiau praktikoje tai vangiai įgyvendinama.

Paminėtina ir tai, kad tyrėjų reforma skausmingai palietė nukentėjusiųjų interesus. Iki teisminio tyrimo pareigūnais tapę buvę kvotėjai nėra pasiekę tokio profesionalumo lygio, kaip tardytojais dirbę pareigūnai. Atliekant tyrimą „Nusikaltimų aukų teisių įgyvendinimo Lietuvoje vertinimas“ ikiteisminio tyrimo įstaigų vadovai teigė, kad bylų nagrinėjimas nepaspartėjo, padaugėjo procesinių pažeidimų, klaidų, prokurorai dažniau grąžina bylas papildyti.

Minėtąją problemą galima spręsti šiais būdais: 1. stiprinti teisinį švietimą tiek mokyklose, tiek studijų metu, suteikiant pagrindinių žinių apskritai apie žmogaus, taip pat įvairių teisės pažeidimų aukų teises. 2004 m. šia problema susirūpinta iš pagrindų, buvo kelios pažangios iniciatyvos, teikti informaciją aukoms apie jų teises, pvz., Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro „Nusikaltimų aukų socialinės ir teisinės apsaugos programa“, parengta „Nusikaltimų aukų atmintinė“, organizuoti informaciniai seminarai¹; 2. specialūs policijos pareigūnų mokymai, diegiant mokymo modelius, kaip elgtis su aukomis, kaip suteikti pagalbą, paramą ir kt.; 3. dirbančių teisėsaugos institucijų pareigūnų kvalifikacijos kėlimas, papildomi mokymai, atestacijos, kur daugiausia dėmesio skiriama nusikaltimų aukų teisėms; 4. informacinių priemonių organizavimas: glausta informatyvi medžiaga spaudoje, interneto puslapiuose, specialios radijo ar televizijos laidos.

Teisė į diskreciją – aukos ir nusikaltėlio konfliktą spręsti susitaikymo būdu (konflikto pseudošnagrinėjimo problema). Kiekybinė ir kokybinė 2003 m. tyrimo „Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas“ duomenų analizė parodė, kad teisėsaugos institucijų pareigūnai, nagrinėdami aukos ir nusikaltėlio konfliktą, imasi jiems nepriklausančių tarpininkavimo funkcijų. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas neturi pakankamai žinių bei tarpininkavimo įgūdžių, padedančių spręsti šalių konfliktą tarpininkavimo būdu. Susiformavusi ydinga nusikaltimų nagrinėjimo, nusikaltimo aukai ir nusikaltėliui susitaikius, praktika netenkina sąveikos šalių. Atlikto tyrimo duomenų analizė parodė ir tai, kad:

- nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio konfliktas 35,8 proc. atvejų išsprendžiamas tik iš dalies, o 25,7 proc. atvejų neišsprendžiamas, t. y. šalių konfliktas išlieka. Tai tiesiogiai susiję su asmenų pakartotiniu ar tęstiniu neigiamu poveikiu, dažnai netgi įtraukiant naujus dalyvius, išplečiant konflikto mastą, veikimo sritį, sukuriant, palaikant nusikaltusio asmens nebaudžiamumo atmosferą, aukos „bejėgiškumo“, „susitaikymo su likimu“ stereotipą, o tai sudaro palankias sąlygas plisti smurtiniams (destruktyviems) konfliktams.
- po konflikto nagrinėjimo 30,9 proc. atvejų šalių santykiai pablogėja ar užsimezga neigiami, priešiški santykiai, 4,4 proc. atvejų santykiai nutrūksta, 27,5 proc. – neužsimezga, 25,4 proc. – išlieka tokie patys ir tik 11,8 proc. atvejų nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio santykiai normalizuojasi, užsimezga normalūs, įprasti tarpusavio santykiai.
- svarbu paminėti ir tai, kad 12,4 proc. nusikaltimo aukų patyrė bylą tiriančio asmens spaudimą susitaikyti. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio susitaikymas įforminamas pasirašant susitaikymo protokolą, kuriuo tik deklaruojama, kad konfliktas yra išspręstas, tačiau šalių santykiai retai atkuriami ar normalizuojasi [6, p. 142–147].

Atlikti tyrimai, pilotiniai projektai leidžia teigti, kad Lietuvoje tikslinga įdiegti nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediaciją (tarpininkavimą). Efektyviai veikiantis mediacijos institutas apima (jungia) tris dalyvius: nusikaltimo auką, nusikaltėlį ir visuomenę (bendriją), kurioje jie gyvena. Mediacijos institutas ne tik išsaugo, palaiko glaudžius dalyvių tarpusavio santykius, bet ir sudaro prielaidas juos sustiprinti, socialinei įtampai visuomenėje mažinti. Mediacijos institutas skatina, suteikia galimybę problemas spręsti kuo greičiau, patenkinant abiejų šalių, t. y. tiek aukos, tiek nusikaltėlio, teisėtus interesus ir poreikius. Sistemingas aukos ir nusikaltėlio mediacijos taikymas padėtų sumažinti valstybės biudžeto išlaidas, kurios šiuo metu skiriamos: nedidelio pavojingumo, nesunkių nusikaltimų byloms nagrinėti ir tirti, taip pat as-

¹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro „Nusikaltimų aukų socialinės ir teisinės apsaugos programos“ internetinė svetainė <http://www.nplc.lt/aukos/>

menims tardymo izoliatoriuose, kol bus atliktas parengtinis tyrimas, ir vėliau įkalinus juos atitinkamose laisvės atėmimo įstaigose, išlaikyti. Mediacijos įdiegimas leistų plačiau įgyvendinti šalių taikų, savanorišką susitarimą bei susitaikymą.

Teisė į teisinę pagalbą bei paramą (valstybės garantuojamą teisinę pagalbą). Daugeliu atvejų nusikaltimų aukos, patyrusios neigiamą nusikalstamos veikos poveikį, palaužiamos tiek fiziškai, psichologiškai, tiek ekonomiškai. Minėtieji tyrimai parodė, kad auka yra nepajėgi savarankiškai užtikrinti savo teisių, teisėtų interesų apsaugos.

Nusikaltimų aukų teisinė padėtis, socialinės garantijos stiprėja tik *de jure*, bet ne *de facto*. Priimami nauji teisės aktai, kurie suteikia vis daugiau galimybių aukoms realizuoti savo teisių apsaugą, tačiau susiduriama su aibe subjektyvių bei objektyvių problemų, kurios atitinkamai daro įtaką minėtųjų teisių įgyvendinimui. Viena iš pagrindinių nusikaltimų aukų teisių – teisė į teisinę pagalbą, ypač garantuojamą valstybės. **Valstybės garantuojama teisinė pagalba** – įstatymo nustatyta tvarka teikiama teisinė informacija, teisės konsultacijos, gynyba ir atstovavimas baudžiamųjų, administracinių, civilinių bylų procese. Akivaizdu, kad nusikaltimų aukų teisė į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą yra apsunkinama ir net apribojama dėl kai kurių **veiksnių**:

Objektyvių: a) itin formalizuota, biurokratizuota, sudėtinga pagalbos suteikimo įforminimo tvarka, perkrauta nereikalingų, nusikaltimų aukai nesuprantamų, neprieinamų dalykų, ypač kai reikia nustatyti, ar joms priklauso teisinė pagalba, ar ne. Auka turi pateikti daug dokumentų: pažymas, pajamų deklaraciją ir kita. Kol organizuojama teisinė pagalba prarandamas brangus laikas, o pati pagalba netenka savo aktualumo; b) nėra nustatytų pagalbos vertinimo kriterijų, t. y. akcentuojamas tik kiekybinis faktorius, kiek kainuoja valanda, viena kita paslauga ir t. t., tačiau apie kokybinius faktorius pamirštama; c) informavimo ir viešumo stoka, neteikiami oficialūs duomenys apie teisinės pagalbos suteikimą, jos apimtis, sąlygas, trūksta dalimosios specializuotos informacinės medžiagos; d) neatliekamas situacijos vertinimas, kriminologinės (viktimologinės) šio instituto ekspertizės, nematomos veiklos spragos, nedaromas poveikis žalingai praktikai.

Subjektyvių: a) tarp advokatų, jų padėjėjų, kitų praktikuojančių juristų vyrauja nuomonė, kad tai „antrarūšės“ teisinės paslaugos. Atitinkamai nukenčia tiek teisinių konsultacijų, tiek teisinių dokumentų rengimas, jų kokybė. Vyrauja paviršutiniškas, neatsakingas požiūris į aukos atstovavimą, apsiribojama tik pačio asmens kaip simbolio dalyvavimu; b) savivaldybės nenoras supažindinti aukas su pirminės pagalbos suteikimo ir dokumentų įforminimo tvarka. Suprantama, kad pirminė teisinė pagalba finansuojama iš savivaldybių biudžeto, kuris, kaip rodo praktika, yra deficitinis. Nors savivaldybių biudžetuose tokios lėšos numatytos, jos vangiai sudarinėja sutartis su atitinkamais advokatais; c) aukų žemas teisinis išprusimo lygis, jos net nežino, kur kreiptis dėl vienokio ar kitokio teisės pažeidimo, nekaltant apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą.

Atsižvelgiant į pateikiamus faktus būtina:

- nustatyti ir patvirtinti paprastesnius reikalavimus aukai arba kitiems asmenims kreipiantis dėl teisinės pagalbos;
- taikyti pažangias, šiuolaikines atitinkamų institucijų, jų darbuotojų monitoringo, veiklos įvertinimo technologijas;
- remti, stiprinti viešųjų advokatų kontorų, kitų viešų įstaigų, teikiančių nemokamą teisinę pagalbą, veiklą, aktyviau įtraukti nepagrįstai eliminuotą nevyriausybinių organizacijų sektorių;
- plėsti nusikaltimų aukų, kurioms gali būti suteikiama teisinė pagalba, sąrašą, t. y. neapsiriboti tik socialiai remtiniais asmenimis.

Teisė į žalos atlyginimą. Greitas ir visiškas žalos, nuostolių atlyginimas nusikaltimų aukai yra vienas iš veiksnių, lemiančių jos egzistencinius pagrindus.

– **Nusikalstamų veikų išaiškinamumas.** Lietuvoje dominuoja turtiniai nusikaltimai, o tarp jų – vagystės, kurios sudaro apie 60 proc. visų užregistruotų nusikaltimų. Pabrėžtina, kad šių nusikaltimų išaiškinta palyginti nedaug – pastarųjų metų vidurkis ~ 29 proc. [7]. Akivaizdu, kad didžioji dalis nusikaltimų aukų faktiškai negauna realaus žalos atlyginimo. Daugeliu atvejų nuteistieji neturi (formaliai) nei nekilnojamo turto, nei pinigų, jie gali būti priskirtini

net prie socialiai remtinų kategorijos. Be to, nieko nedaroma, kad būtų organizuojamas darbas įkalinimo įstaigose ir bent iš dalies kompensuojama aukai padaryta žala. Nors aukos ir pareiškia civilinius ieškinius, tai dar nereiškia, kad jie bus patenkinti.

– **Antstolių veiklos problema.** 2003 m. savo veiklą pradėjo privatūs antstoliai, kurie pakeitė anksčiau dirbusius valstybinius teismo antstolius. Naujieji antstoliai turėjo dirbti, vadovaudamiesi ne tik naujai priimtais įstatymais, bet ir nauju požiūriu į nusikaltimų aukas, jų teises ir teisėtus interesus. Tačiau reikia pasakyti, kad jie tapo eiliniais skolų išmušinėtojai, o nusikaltimų aukos, kaip ir anksčiau, nesulaukia žalos atlyginimo – teigiama, kad nusikaltusieji neturi nei pinigų, nei nekilnojamo turto.

Žmogaus teisių pažeidimų apraiškų esama, tačiau realiai pateikti antstolių veiklos rezultatų neįmanoma, kadangi nuo 2003 m. pasikeitė antstolių statusas. Jie veikia kaip privatūs asmenys, kuriems numatyta išieškoti priteistą žalą baudžiamosiose, civilinėse bylose ir vykdyti kitas funkcijas.

Pagal 2003 m. antstolių veiklos ataskaitą, per metus išieškota 425,4 mln. litų, t. y. 17,7 proc. visos išieškotinos sumos, kuri siekia 2,397 mlrd. litų. Paminėtina ir tai, kad 70 proc. sumos antstoliai išieškojo valstybės, o kitą dalį – privataus sektoriaus naudai. Taigi vėl kyla abejonių, kieno interesus tenkina antstolių sistema.

2003 m. būta itin paradoksalių situacijų, kai iš asmenų paimtas paslaugos mokestis buvo dešimt ir daugiau kartų didesnis už paskirtą gauti baudą. Akivaizdu, kad iš visiško antstolių neveiklumo pereita prie agresyvios taktikos politikos, kuri vėlgi tiesiogiai pažeidžia aukos teises.

Egzistuojančiam antstolių modeliui pritaria geležinės teisinės rankos šalininkai, stambūs verslininkai, bet pavieniai asmenys lieka nepatenkinti antstolių veikla. Paminėtina, kad net buvo inicijuotas antstolių veiklos vertinimas Seimo Žmogaus teisių komitete, pasitelkiant tris „nepriklausomus“ ekspertus, bet viskas buvo užglaistyta tvirtinant, kad tai normalus reformos procesas.

Teisė į moralinės žalos atlyginimą. Baudžiamieji įstatymai nurodo, kad auka pripažįstama nukentėjusiuoju, kai dėl nusikalstamos veikos patiria fizinę, turtinę (materialinę) ir moralinę žalą. Tačiau susiklosčiusi itin ydinga praktika, kai moralinė žala nevertinama kaip žala atitinkamų veikų atveju, kai nepatiriama turtinė žala. Neva kokia moralinė žala galima turto sunaikinimo ar plėšimo atvejais. Įstatyme minimos žalos susiejamos jungtuku „ar“, o ne „ir“, kartu nukentėjusiuoju turėtų būti pripažįstamas asmuo, patyręs ne vien turtinę ar fizinę žalą, bet ir garbės bei orumo pažeminimą, nors pastarasis veiksnyis gal ir nėra toks akivaizdus kreipimosi į teisėsaugos instituciją momentu.

– **Žalos atlyginimo iš Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo problema.** 2003 m. pirmą kartą Lietuvos teisinėje sistemoje baudžiamuosiuose įstatymuose buvo įdiegtas nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondas, kai žalą aukai prisiima atlyginti valstybė. Fondo steigėjas yra Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

LR BK 71 str. nurodo, kad teismas gali paskirti nuo 5 iki 25 MGL (t. y. nuo 625 iki 3125 Lt) dydžio įmoką į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą.

Tačiau reikia apgailestauti, kad nors ir yra parengtas ir 2002 m. Lietuvos Respublikos Seimui pateiktas Baudžiamaisiais įstatymais uždrausta veika padarytos žalos atlyginimo įstatymo projektas Nr. IXP-130, tačiau jis iki šiol dar nepriimtas. Šio įstatymo priėmimas nepagrįstai vilkinamas, nors oficialūs šaltiniai tvirtina, kad minėtam fonde jau yra pakankamai lėšų. Taigi nusikaltimų aukoms atlyginti žalą iš minėtojo fondo vis dar negalima, t. y. nusikaltimų aukos dar negali tikėtis, kad bus atlyginta turtinė arba neturtinė žala.

Ši problema tiesiogiai susijusi su Teisingumo ministerijoje parengtu įstatymo projektu, pagal kurį nukentėjusiems nuo tyčinių smurtinių nusikaltimų būtų kompensuojama patirta žala, jeigu jie nukentėjo kitoje Europos Sąjungos valstybėje, t. y. žalą privalės atlyginti ta valstybė, kurios teritorijoje buvo padarytas nusikaltimas ir patirta žala. 2004 m. Europos teisingumo ir vidaus reikalų taryba priėmė specialią Europos Sąjungos direktyvą „Dėl žalos kompensavimo asmenims, nukentėjusiems nuo tyčinių smurtinių nusikaltimų“. Lietuvos Vyriausybė iki 2005 m. liepos 1 d. turės sukurti teisinį mechanizmą, kaip tyčinių smurtinių nusikaltimų aukoms bus kompensuojama jų patirta žala.

Teisė gauti NVO paramą ir pagalbą. Neabejotina, kad svarbiausias infrastruktūros teikiant pagalbą ir paramą nusikaltimų aukoms elementas – nevyriausybinės organizacijos. Tačiau jos, kaip ir pačios aukos, lieka už valstybinės valdžios susidomėjimo ribų. Maža to, jos yra išstumiamos iš atitinkamų sričių, valstybei išlaikant savo „monopoliją“. Lietuvoje egzistuoja nuomonė, kad NVO turi užlipdyti spragas, kurias palieka valstybės institucijos. Tai daugeliu atvejų parodo atitinkamų institucijų nepajėgumą spręsti keliamus uždavinius, įgyvendinti pavestas funkcijas ir begalinį norą kontroliuoti.

2003 m. pradžioje Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, buvo užregistruotos 12 039 NVO, bet iš tikrųjų veikiančių buvo tik 4258 organizacijos. Nepaisant įvairiausių organizacijų gausos, stinga tų NVO, kurios teiktų paramą, pagalbą visų rūšių aukoms. Be to, mūsų visuomenės nariai mažai ką žino apie NVO. Nevyriausybinių organizacijų paramos centro 2002 m. atlikta Lietuvos gyventojų apklausa parodė, kad 46 proc. respondentų negalėjo įvardyti nė vienos nevyriausybinių organizacijos. Informacijos stoka akivaizdi tarp jauniausių respondentų, t. y. 15–19 m. amžiaus grupės net 60 proc. respondentų nežinojo nė vienos NVO, o 20–29 m. grupėje tokių asmenų buvo 44 proc. Paminėtina ir tai, kad beveik pusė apklaustų Lietuvos gyventojų (46 proc.) apie NVO sužino skaitydami informaciją žiniasklaidoje, gatvės iškasas [8, p. 4, 14].

Akivaizdu, kad NVO, dirbančios su įvairių kategorijų aukomis, nėra pakankamai palaikomos valstybės. Čia nekalbama apie nuolatinį finansavimą, bet būtina vykdyti palankią politiką, sukurti veiksmingos veiklos prielaidas. Visose demokratinėse Europos valstybėse nusikaltimų aukų paramos, pagalbos infrastruktūra stipriai palaikoma valstybinės valdžios.

Šiuo metu didžiausia našta tenka NVO, teikiančioms teisinio ir psichologinio (reabilitacinio) pobūdžio paslaugas. Lietuvoje veikia vos kelios nevyriausybinių organizacijos, kurios teikia pagalbą visų rūšių aukoms. Paminėtina Lietuvos nusikaltimų aukų rėmimo asociacija (LNARA), veikianti nuo 1998 metų. Ji teikia aukoms teisinio pobūdžio paslaugas – teisines konsultacijas, atstovauja aukoms įvairiose valdžios, teisėsaugos institucijose, teismuose. Suprantama, kad jų pajėgumas itin ribotas.

Taigi stiprinant, plėtojant NVO sektorių būtina: tobulinti teisinę bazę, skatinti pirkti NVO socialines paslaugas, t. y. reikia remti NVO kompleksinių paslaugų nusikaltimų aukoms diegimą, o ne organizacijų donoravimą. Siūlytina skelbti viešus įvairių socialinių paslaugų konkursus, kartu skatinti pozityvią NVO konkurenciją. Taip būtų keliami NVO darbuotojų kvalifikacija, veiklos įvertinimas; skatinti, palaikyti NVO savanorių veiklą, t. y. į bendrą, visuomeninę veiklą įtraukti jaunos, energingus, pilietiškus žmones; kurti NVO koalicijas, palaikyti pavienes, neišgalinčias efektyviai veikti NVO, nėra pakankamų pajėgų, būtina burti turimus materialinius, intelektualius išteklius. Artimiausiu laiku, įsisavinant ES struktūrinių fondų lėšas, nedidelės NVO susidurs su didelėmis problemomis; skatinti NVO ir valstybinių institucijų bendradarbiavimą – būtina suvokti, kad bendra veikla duoda puikių rezultatų. Tai ir keitimasis informacija, bendri darbai ir kita. NVO ir vyriausybinių institucijos niekada negalėjo ir negalės konkuruoti.

Nusikaltimų aukos teisės ir žiniasklaida. Drąsiai galime teigti, kad nusikaltimų aukos dėl žiniasklaidos patiria antrinę viktimizaciją. Teikiant informaciją neatsižvelgiama į tai, kad gali būti pažeistas asmens privatumas, pateikiami vardai, pavardės, stambiu planu rodomos gyvenamosios vietos, t. y. matomas absoliutus nusikaltimų aukų teisių nepaisymas. Auka – tai priemonė pakelti savo reitingus, kuo ji žiauriau sumaitota, patyrė didesnes kančias, tuo didesnis efektas, didesni pinigai.

Žiniasklaidos sukelti neigiami padariniai aukai pasireiškia įvairiausiomis formomis: Akivaizdu, kad auka patiria stigmatizacijos (ženklinančius) veiksmus. Tiesos ieškojimas priveda prie tiesioginių aukos kaltinimų, kad neva neapdairi, žiopa, provokuojanti, konfliktiška asmenybė. Be to, pažeidžiamas asmens privatumas, kai atskleidžiamos aukos ir nusikaltėlio tarpasmeninių santykių detalės, kurios gal ir yra susijusios su konkrečiu nusikaltimo padarymu, tačiau jų atskleidimas sukelia šalių santykių paaštrėjimą, konfliktas stiprėja; išplečiamos nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio konflikto ribos, įtraukiama naujų asmenų. Auka ir nusikaltėlis pateikiami ne kaip asmenys, galintys spręsti konfliktą, bet kaip sensaciją sukeltantys objektai. Formuojasi beviltiškumo jausmas, kad niekas negali padėti ir nepadės, kad bet

kada ir bet kur gali tapti nusikaltimo auka. Didėja nesaugumo jausmas (dažnai nepagrįstas), formuojasi nusikaltimo neišvengiamumo jausmas. Stiprėja priešiškas, nesantaikos jausmas visuomenėje, dirbtinai skatinama socialinė įtampa. Palaikomi visuomenėje esantys neigiami aukų stereotipai, pavyzdžiui, „visada kažkuo kaltos“. Skatinamas nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis, parodomas jų bejėgiškumas ką nors padaryti esamomis sąlygomis. Pabrėžtina, kad tai turi tiesioginės įtakos aukos apsisprendimui, ar kreiptis pagalbos į teisėsaugos institucijas. Audiovizualinės produkcijos apie ypač žiaurius smurtinius nusikaltimus, jų aukas rodymas skiepia žiaurumą, žemina auką, sukelia skausmą jos artimiesiems; Kai kuriais atvejais skatinamos „naujos“ nusikalstamos veikos, pvz., sukčiavimai naudojant mobiliojo telefono korteles, SMS žinučių pranešimai, žaibiškos vagystės, kai parodoma, kaip viskas paprasta, – tereikia turėti mobilųjį telefoną arba plytą ir greitas kojas. Žiniasklaida pateikia nusikalstamų veikų padarymo modelius, kartu nurodomi jų pranašumai ir trūkumai, tobulinimo kryptys.

Išvados

Remiantis atlikta situacijos analize, tyrimų, valstybinės statistikos duomenimis, pabrėžtina, kad:

- būtinas sisteminis požiūris į nusikaltimų aukų problemų sprendimą. Būtina atlikti nagrinėjamos srities auditą, įvertinti atliktus darbus, turimas pajėgas, iniciatyvas, susiejant jas į darnią sistemą. Būtina koordinacinė veikla, viena projektų, programų vykdymo audito bei kontrolės sistema. Nepateisinama, kai kelios organizacijos, rūpindamosi tomis pat problemomis, daro tas pačias klaidas, švaistomos lėšos, klaidinami ar net išnaudojami žmonės. Nusikaltimų aukų pagalbos ir paramos sistemoje nepateisinami eksperimentai su nukentėjusiais asmenimis. Deja, nusikaltimų aukos dažnai vertinamos kaip „priemonės“, kurios yra kaip garantas, kad projektai būtų patvirtinti, būtų skirtas finansavimas, kai vykdomi projektai dėl projektų, kur aukos yra paprasčiausiai nepageidaujamos;

- būtina imtis neatidėliotinių veiksnių kuriant nusikaltimų aukų pagalbos ir paramos infrastruktūrą, t. y. kurti specializuotas aukų pagalbos organizacijas, steigti paramos fondus, diegti pažangias aukos ir nusikaltėlio konflikto nagrinėjimo priemones (pvz., aukos ir nusikaltėlio mediaciją), taip pat savipalaikymo, kitas reabilitacines programas;

- būtina skatinti nusikaltimų aukų teisinį švietimą, savisaugos, savikontrolės, informacinių sistemų kūrimą, teikti žinias apie teikiamas paslaugas, paramą, jų specifiką ir apimtį;

- Lietuva kaip ES narė privalo imtis priemonių, kad užtikrintų „minimalios pagalbos ir paramos nusikaltimų aukoms lygį“, tai yra minimaliausias paslaugas, paramą, be ko negali apsieiti pavienė nusikaltimo auka. Būtina suvokti neatidėliotinos pagalbos svarbą, kai delsimas problemos sprendimo kaštus didina keliskart. Aukos reabilitacija turi prasidėti nuo įvykio įregistravimo, fiksavimo momento. Priešingu atveju galime kalbėti apie antrinių, tretinių neigiamų veiksnių grėsmę ir jų keliamus padarinius.

LITERATŪRA

1. **Dobryninas A., Gaidys V.** Ar saugi Lietuvos visuomenė? (Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą). – Lietuvos Respublikos Seimas; Jungtinių Tautų vystymo programa. – Vilnius, 2004.
2. **Gyventojų skaičius 2001 – 2004 m.** Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis. Internetinis adresas <http://www.std.lt/web/main.php?parent=1&module=1&action=page&id=19>
3. Duomenys apie asmenis, nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų Lietuvos Respublikoje per 2003 m. gegužės – 2004 m. balandžio mėn. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ataskaita.

4. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation no. r (87) 19 „of the Committee of Ministers to member states on the organisation of crime prevention“. Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies.
5. „Lietuvos gyventojų apklausa apie policiją“. Tyrimas atliktas Policijos departamento užsakymu. „Baltijos tyrimai“, 2004.
6. **Uscila R.** Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas: disertacija. – Vilnius: LTU, 2003.
7. Duomenys apie užregistruotus ir neišaiškintus nusikaltimus 2000–2003 m. kovo mėn. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos ataskaita.
8. **Verikienė J., Tamošiūnaitė R.** ir kt. „Nevyriausybinės organizacijos Lietuvoje“ SIC rinkos tyrimai. Tyrimas atliktas LPF Nevvyriausybiųjų organizacijų informacijos ir paramos centro užsakymu. – Vilnius, 2002.

Social and Legal Defence of Crime Victims in Lithuania: Evaluation of Situation

Dr. Rokas Uscila

Mykolas Romeris University

Keywords: *victim of crime, victimization, victim support.*

SUMMARY

The article presents an evaluation of the legal and social situation of the crime victims in 2003-2004. The legal acts, regulating a legal status of the crime victims, corresponding social institutions, are analysed. Victimologic analysis of activity the non-governmental organizations (NGOs) and the programs they implement are presented.

The goal of this article: to present the ways of the problems solution, the essential directions of influence, by analysing the main problems of the crime victims in Lithuania.

The following problems are analysed:

- *Identification and evaluation of the situation,*
- *Acknowledgement of the crime victim as the aggrieved party,*
- *Discretion right of the parties (or victim only) to solve a conflict between the victim and the offender by reconciliation,*
- *Activity of the Bailiff,*
- *Crime victim's right to support and assistance from NGOs,*
- *The crime victim's legal knowledge while implementing his/her rights,*
- *Problem of mass media.*

Legal status of the victims, social security is directly dependent on legal norms in force, their effective application, implementation of the goals, and control quality of juridical relation, ect. It is stated that in 2003 when new penal laws have come into force, the problems of the crime victims were solved by more innovative legal and social means. De jure the crime victim has equal rights to participate in a process and obtain proper legal assistance and support. However de facto legal status of the crime victims has not changed practically, i.e. real assistance of sufficient quality and minimal extent does not exist.

It is often underlined a crime victim's initiative when solving the victim-offender conflict. But victim's initiative is not enough. Indifference of the offenders induces indifference of the officers of the juridical institutions. The situation when legal mechanisms but they are used rarely.

On the ground of analysis of the situation, data of research and information from national statistics it is emphasized that:

- Systematic position on the resolution of the problems of the crime victims is required. The following situation is formed: all works that have been performed, all available capability, initiatives must be evaluated by incorporating them to a harmonious system. Coordinating activity, united audits and control system of implementation the projects and programs is essential. Situation when several organizations work on the same problem and make mistakes is indefensible due to wasted resources and disorientation of people. In the system of support and assistance for the crime victims any experiments with injured persons are indefensible. Unfortunately, the crime victims are often considered as „means“ for projects to be confirmed and financed.

- It is essential to take actions on founding an infrastructure of support and assistance to the crime victims, i.e. to found special organizations rendering an assistance to the crime victims, relief funds, to use progressive means for investigation of the victim-offender conflict (for example, victim-offender mediation) and self-supporting and other rehabilitation programs.

- It is essential to induce legal education of the crime victims, create self-security, self-control and information systems, inform about services, assistance being rendered and their specificity and extent.

- Lithuania as a member of EU must take measures in order to ensure „minimal level of support and assistance to the crime victims“, i. e. the minimum of support, assistance, that crime victim cannot manage without. It is essential to understand importance of immediate assistance (a delay increases costs of problem resolution several times). Victim's rehabilitation must start from the moment of an incident registration, otherwise possibilities of secondary, tertiary negative actions and their effect can be considered.

